

Ivan Macan

FILOZOFSKO RAZMIŠLJANJE O MIRU

Kad su odgovorni ljudi iz Organizacije ujedinjenih naroda god. 1986. proglasili Godinom mira, imali su zacijelo za to razloga, kao što je i Sveti otac imao razloga kad je tu preporuku prihvatio i za Crkvu i preporučio svim vjernicima da u tijeku te godine razmišljaju i govore o miru, mole se i teže za njim. Mislim da ta činjenica u prvome redu očituje vapaj današnjega čovjeka za mirom jer ga tako malo ima i jer je ugrožen tamo gdje ga i ima. Kad, međutim, promislimo kakve bi posljedice imao danas mogući ratni okršaj u kojem bi se upotrijebilo atomsko oružje, težnja za mirom postaje još hitnijom. Ako su nam možda već izbljedjele teške posljedice atomske bombe bačene na Hirošimu i Nagasaki, onda nas je na to podsjetila nedavna černobilska nesreća.

Kako danas uvjerljivo i vjerodostojno govoriti o miru kada su njegovi temelji toliko krhki da ga i samo neki neoprezni potez može nepovratno razoriti? Tko je uopće pozvan da govori o miru? Jesu li to političari, atomski fizičari, sociolozi ili psiholozi, propovjednici ili čak samo demagozi? Svaki je čovjek pozvan da razmišlja o miru i da ima određen stav o ratu i svemu što može narušiti mir. Činjenica je, međutim, da su filozofi mnogo više govorili i raspravljali o ratu nego o miru, što je i razumljivo, budući da ljudskome životu teškoću stvara upravo stanje rata. Prelistamo li stoga filozofske rječnike, enciklopedije i knjige, osobito starijeg datuma, natuknicu „mir“ ili nećemo naći ili ćemo o tome imati vrlo malo za čitanje.

Rekli smo da se o miru može razmišljati i govoriti na vrlo različite načine. Ovo ćemo naše razmišljanje zato ograničiti samo na ideju mira ukoliko se ona pojavljivala u povijesno-kulturnom i filozofskom ozračju zapadne misli da bismo iz tog promatranja izvukli neke smjernice za naš suvremeni stav prema miru.

1. *Ideja mira u zapadnoj kulturi i filozofiji*

Sam termin koji prevodimo riječju „mir“ (peace, Frieden) u jezicima koji su posebno važni za našu zapadnu kulturu, kao što su hebrejski, grčki i latinski, uvijek ima osobito značenje, već prema povijesno-kulturnim prilikama u kojima se upotrebljavao.

Prije nego što promotrimo kakvo značenje uz termin „mir“ vezuju ljudi današnjice, ukratko i sažeto preletimo povijest, posebno onu koja je utjecala na naš današnji način mišljenja i doživljavanja.

a) Hebrejski „šalom“

Hebrejska riječ za mir „šalom“ svima nam je dobro poznata jer se češće upotrebljava, osobito u modernim duhovnim pjesmama. Njezino značenje ipak nije tako lako odrediti. Ono je dosta široko. Mogli bismo je prevesti i s „neokrnjenost“, „spas“, „zdravlje“, jer ta riječ sve to nosi u sebi.¹

Za starozavjetnog Židova šalom znači individualno duševno zadovoljstvo, pobožan život pred Bogom, ali i tjelesno zdravlje, blagostanje i zadovoljstvo. To se onda odnosi i na društveno blagostanje i pravilan odnos pojedinca prema narodu i njegovo uklapanje u zajednicu naroda. Pojedinaac je okriljen Božjim blagoslovom tek kao član naroda, a narod postaje dionik mira tek po svojem savezu s Bogom. Zato je šalom često povezan sa savezom (berit) i time postaje izrazito socijalan pojam.

Mir je zato uvijek plod saveza sklopljena između Boga i naroda. To su dva nejednaka partnera: s jedne je strane Jahve kao jači, moćniji, ali koji je sam sebi izabrao narod kojem sudi, koji kažnjava, kojem oprašta. Narodu pripada uloga slabijeg partnera, pa tu nastaje upravo jednostrani pravni odnos: od Boga imamo moć, vlast, sud (izraženo riječju „mišpat“), a od naroda pobožnost, pokornost, pravednost (sedaka). Iako je taj odnos jednostran, on narodu ne donosi zarobljavanje ili tlačanje, već sreću i oslobođenje. Tko dođe pod Božju vlast, taj je slobodan od straha, bezumnosti i bijede. Razumljivo je onda što je narod upravo želio iznuditi tu Božju vlast u svoju korist, a najbolje su sredstvo za to njegova pravednost i bogobožnost. Time ta Božja vlast postaje milošću.

Za narod Staroga zavjeta pobožnost je društveni oblik slobode jer se temelji na odnosu između Jahve i Izraela. Čim se poremeti taj odnos saveza s Jahvom, nastaje **nemir**. Zato je cijelu izraelsku povijest moguće gledati kao trajno nastojanje održavanja neokrnjenosti saveza. Pobjeda odnosno poraz u ratu s drugim narodima nisu odraz premoći odnosno nemoći, nego znak pravilnog ili poremećenog odnosa naroda prema Bogu. Zato mir (šalom) za Izraela ključa iz dvostrukog izvora: od Jahve preko njegove moći i suda (mišpat) i od naroda preko njegove pravednosti i pobožnosti (sedaka), a oboje se susreće u savezu (berit), koji je kolijevka mira.²

U tom poretku: sud — pravednost — savez — mir Izraelci su gledali ujedno i svjetski poredak, pa je zato taj stav obilježen dosta jakim netolerancijom prema drugima. Tko se nije podložio tome poretku, tko ne živi u odnosu tog saveza, taj nije imao mogućnosti opstanka na životnom području Izraela. S neprijateljima nema mira, njih treba pobiti, a njihov plijen uništiti. Mir može uživati samo član saveza. Tko, međutim, uđe u savez, taj više nije neprijatelj. Zato i šalom vrijedi samo unutar saveza. Odjeci takve nepodnošljivosti danas se osobito osjećaju u onim društvima u kojima se za osnovu međusobnih odnosa uzima neka ideologija ili čak religija.

b) Grčki „eirene“

Istraživaoci grčke antičke misli odmah uočavaju da Grci ne posjeduju izrazito razrađene teoretske predodžbe o miru. Zanimljivo je da je boginja Eirene (Mir)

¹ Usp. G. von RAD, „Eirene“, u *ThWNT*, II, 400-405.

² Usp. C. D. KERING, „Frieden“, u *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, 2, str. 714-715.

tek kasno dobila državni kult, i to više kao biginja bogatstva koja pospješuje miran život u blagostanju.³

Sam termin „mir“ (eirene) budi najprije predodžbe o stanju zdravlja, dobre žetve i ugodnog života između ratnih sukoba, a ne toliko samo sklapanje mira. Za to sklapanje mira bila su u Grka važna tri momenta: žrtve ljevanice (spondai), ugovorni uvjeti (svnthe kai) i zakletve (horkoi) za održavanje mira, dok će termin eirene ući u uporabu tek nešto prije rimskog osvajanja Grčke.

Gledamo li mir u modernom određenju pojma kao izjednačeni odnos između vlasti, prava i slobode, onda moramo reći da se on jedva gdje drugdje više ostvario do u grčkome kulturnom području. Premda se mir uvijek više određivao kao vrijeme zatišja između dvaju ratnih sukoba, pri sklapanju mira išlo se za onim što taj sporazum zapravo nosi, a to je jednodušnost i sloga (homonoia) u dogovoru (homologia). Ta se složnost u grčkom životu posebice očitovala u zakonu (nomos). Termin „zakon“ u grčkome je opet bogatiji pa u sebi nosi pravo, običaj, naviku, ono što je svakom i prirođeno i priučeno, čega se svaki slobodan građanin drži. Tako je za Grka nomos nešto slično kao i za Židova šalom.

U Grka nomos stoji toliko u središtu da on okriljuje i vlast i moć i slobodu. Vlast znači vršenje pravde prema zakonu (nomosu), a sloboda je samoodređivanje za dobro, opet u smislu zakona. Nomos je najprije bio doživljavan kao nešto božansko. Sofisti su ga prvi demitizirali i gledali u njemu tvorevinu ljudske sloge i jednodušnosti. Platon mu daje oznaku božanski inspiriranog uma, a u helenizmu prelazi na osobu zakonodavca.

Možemo, dakle, reći da je pojam mira u Grka u doslovnom smislu (kao eirene) imao malu ulogu, u smislu sloge ili jednodušnosti (homonoia) samo uvjetnu, a u terminu koji doslovno znači nešto drugo (nomos - zakon) imao je onu pravu ulogu u pravnome, religiozno-kulturnom i filozofskom životu. Tu je počeo i njegov pad, kada je prenaplašavanje slobode pojedinog građanina u državi i pred državom oduzelo nomosu njegovu stabilnost, a time oslabilo i samu državu. Sloboda govora (isegoria) — za taj pojam Rimljani uopće nisu imali posebne riječi — donijela je potpunu nemoć države pred izvanjskim neprijateljima, pa je time i poredak nomosa kao poredak mira na isti način došao u pitanje.

Rekli smo već daje govor o miru u Grka zapravo samo pratilac govora o ratu. Mir je od bogova zapovijeđeni prekid ratnog stanja. „Dajte se, Itačani, okanite strašnoga boja, pa se bez krvi brže razidite kućama svojim!“, dovikuje na svršetku *Odiseje* božica Atena zaraćenom narodu.⁴

Rat je shvaćen kao bogomdana nužnost, kao „otac svega i svega kralj“ (Heraclit, fr. 53), kao mjerilo ljudskog zakonodavstva. Tu je zanimljivo slijedeće mjesto kod Platona: „Ono, naime, što većina ljudi naziva mirom, to je, prema zakonodavčevu mišljenju, samo prazna riječ, a zapravo su po prirodi sve države neprestano u nenaviještenom ratu sa svim državama. I budeš li tako promatrao, nekako ćeš pronaći da je kretske zakonodavac donio sve zakonske odredbe za našjavni i privatni život obazirući se na rat i prema tome da nam je predao zakone da ih tako čuva-

³ C. D. KERING, isto, str. 717.

⁴ *Homerova Ilijada i Odiseja*, MH, Zagreb 1961., str. 944.

mo, jer da nema nikakve koristi od bilo čega, ni od bogatstva ni od uredaba, ako nisi nadmoćan u ratu."⁵ No veći uvid u grozote rata vodi i u Grka do pozitivnijeg vrednovanja mira.

c) „Pax Romana”

Sinonim za ustavni i državni oblik Rimskog imperija postao je termin „pax romana”. To je formula za sigurni pravni poredak i uređenu raspodjelu vlasti, na čemu se osnivala sloboda rimskih građana. Rimljani su svoj *pax* vezivali za osvajačke navike i pohode koji su Imperiju najprije pripojili Italiju, a zatim i cijelo Sredozemlje. Pripojiti neki teritorij Imperiju značilo je *pacem dare*, tj. pružiti mir i sigurnost. Taj politički mir bio je vezan za pravni odnos koji se sastojao u savezu (foedus) između pobjednika i pobijeđenog. Pobjednik je pritom postavljao zakone, prava i prosudbe (leges, jura, judicia), čime su bili zajamčeni unutrašnji red i blagostanje. Sigurnost miroљjubive federacije shvaćala se kao javna sigurnost (securitas publica) i sigurnost mira (securitas pacis). Pobijeđeni je od pobjednika primio pravna dobra, rimska građanska prava, u prvome redu zaštitu imanja koja štiti ekonomsku slobodu (pax civilis). Vlast (koja se ostvarivala dijelom u moći činovnika, a dijelom kao vlast oca obitelji) i sloboda uvijek su nastojale držati ravnotežu, a to je osiguravalo pravnu sigurnost. Težnju za svjetskom vlašću u Rimljana možemo zato protumačiti i kao težnju za svjetskim mirom. Za Rimljanina je trajni ili vječni mir mogao značiti samo rimasku vladavinu teritorijalno i vremenski protegnutu u nedoglednost i vječnost.

d) „Vječni mir”

Razumije se daje ideja mira u kršćanstvu dobila najjače impulse, jer se kršćanstvo uopće shvaćalo kao poruka mira (usp. Ef 6, 15). Mir se u kršćanstvu poistovjećuje s Kristom kao sinonimom za njegovu osobu i njegovo djelo. No kršćansko-teološki sadržaj mira zahtijeva teološku raspravu koja u ovom okviru nije moguća.

Važno je, međutim, zamijetiti ideju „vječnog mira” koja se od kasnoga srednjeg vijeka provlači europskom misli. Nakon sloma Rimskog imperija, koji je donekle jamčio mir u tadašnjem svijetu, te nakon različitih previranja nastalih kao posljedica toga sloma, kršćanstvo je na Zapadu zadržalo nadu u jedinstvo i mir u svijetu prebacivši je u vrijeme ponovnog Kristova dolaska. No, kada se slomilo i jedinstvo kršćanske misli i kad su se počele stvarati suverene države s vladarima koji se nisu uvijek držali religioznih, kršćanskih načela, nestaje i ta nada u svjetski mir sagrađen na religioznoj osnovi. Pojavljivali su se zahtjevi za nekom organizacijom suverenih država koja bi održavala taj svjetski mir. Dante zamišlja svjetsku monarhiju čiji bi najviši dostojanstvenik bio samo zaštitnik prava i mira u zajednici jednakopravnih neovisnih kraljevstava ili republika. To jedinstvo osobito je poticala ideja o osvajanju Svete zemlje. Pierre Dubois, krunski odvjetnik Filipa Lijepog, u uvod svojega djela *De recuperatione terrae sanctae* (1306.) stavlja ovu rečenicu: „Doista je opći mir onaj cilj za kojim težimo.”⁶

⁵ PLATON, *Zakoni* 626a.

⁶ Citirano prema O. KIMMINICH, „Ewiger Friede”, u *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, Svezak 2, stupac 1117-1119.

Postulat svjetskog mira postavio je i humanizam, npr. Erazmo Roterdamski (Quaerela pacis). No makijavelistička je politika moći uvijek nanovo gušila takve planove, a kad je pravo naroda dalo državama tzv. „pravo na rat“ kao znak suverenosti, opća ideja o miru nije se mogla razvijati.

Tek je prosvjetiteljstvo počelo sumnjati u neizbježnost rata i počelo istraživati osnovicu za poredak mira osnovan na umu. Francuski pisac svećenik Ch. I. Castel de Saint-Pierre (1658.-1743.) sastavio je plan svjetskog mira koji bi se imao oslanjati na europsku federaciju država.

I J. J. Rousseau taj je plan najprije prihvaćao i povoljno komentirao, ali je kasnije uvidio njegovu neostvarivost i prihvatio misao da su ratovi neizbježni dok ima suverenih država.

Kant je bio prvi filozof toga doba koji se nije bavio samo političkim mjerama za osiguranje mira, nego i pitanjem kako da se stvore preduvjeti za opći mir u ljudskome društvu. Vječni mir kao „posljedni cilj cijeloga prava naroda“ obradio je Kant u svojem spisu *Zum ewigen Frieden* (O vječnom miru), koji je izišao u godini Bazelskog mira između Francuske i Pruske (1795.), i u kojem Kant postavlja niz političkih uvjeta za trajno stanje mira, među njima i to da se valja postupno razoružavati, da se država ne smije zaduživati za vojne svrhe, da se nijedna država ne smije nasilno miješati u ustav i vladanje druge države i dr.⁷ Budući da stanje mira za Kanta nije naravno stanje (status naturalis), nego to naravno stanje jest stanje rata, nužno je da se mir *ostvaruje*.⁸

Dok je Fichte prihvaćao Kantove ideje o miru, Hegel ih je odbijao, a romantika je počela slaviti ratove, posebice osloboditeljske, s b/uđenjem nacionalne svijesti u 19. st. Opća vjera u napredak razvijala je ideju da će napretkom znanosti, tehnike i privrede opći svjetski mir doći sam od sebe. Već je prvi svjetski rat uzdrmao tu vjeru u napredak i povjerenje u snagu faktora tehničkog doba koji bi se sami regulirali.

2. Izgledi mira u moderno tehničko doba

Pronalazak, razvoj i upotreba atomskog oružja nametnuli su sasvim nova razmišljanja o ratu i miru, osobito među znanstvenicima kojima je sve više dolazilo do svijesti da oni svojim otkrićima ne samo na području atomske fizike, nego možda još i više na području biologije počinju ugrožavati i sam život i opstanak čitavog čovječanstva. Mir više nije samo alternativa ratu nego se on počeo nametati kao nuždan preduvjet i samog opstanka čovječanstva na Zemlji.

Stvar se drastično zaoštrila u posljednjem desetljeću kada je počela ne samo vrtoglava utrka u atomskom naoružavanju nego i zahvaćanje u područje ljudskih gena sa svim mogućim posljedicama za čovjeka i njegovo dostojanstvo.

Sigurno je da i u naše vrijeme postoje razni činitelji koji sprečavaju ili ugrožavaju mir, a kojih je bilo i u drugim vremenima ljudske povijesti. Heinz Eduard Tödt, profesor za socijalnu etiku i sistematsku teologiju u Heidelbergu, u svojem prilogu o

⁷ I. KANT, *Zum ewigen Frieden. Erster Abschnitt*, Kant Werke, Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt 1983., Bd. 9, S. 196-202.

⁸ „Der Friede muß gestiftet werden“, *nav. dj.*, str. 203.

miru⁹ donosi tri skupine indikatora kod procesa mira i nemira, raspodjeljujući ih prema izvanjskim, unutrašnjim i socijalnim dimenzijama. Izvana mir ugrožavaju bijeda, nasilje i nesloboda, nemir iznutra proizlazi od samoprevare, tjeskobnog straha i krivnje, a mir u socijalnim odnosima indiciran je pravilnom raspodjelom moći, poštovanjem prava i životom u uređenoj zajednici.

Navedena podjela izvora mira odnosno nemira mogla bi se primijeniti na bilo koje vrijeme organiziranog ljudskog života. Ipak je naše doba, koje tako rado nazivamo modernim, opečaćeno posebnim oznakama zbog velikog napretka raznih znanosti i tehnologija koje su u stanju znanstvena otkrića djelotvorno ostvarivati u dosad neslućenom obliku. Da se tu onda otvaraju vrata najrazličitijim zlouporabama tih znanstvenih i tehničkih dostignuća koje prijete miru i spokojnome ljudskom životu, nije teško zamisliti. Promotri bismo samo dva područja: razvoj tzv. biotehnologija i primjenu atomske energije u mirnodobske i u ratne svrhe.

a) Mogućnost manipulacije modernim tehnologijama

Uspjesi moderne tehnike umnogome su nadvisili granice zamišljaja najsmionijih utopista prošlih stoljeća. Pa i ono na što se prije nekoliko desetljeća nismo još usudili misliti, danas je već stvarnost. Nepotrebno bi bilo nabrajati dostignuća znanosti i tehnike bez kojih više nije ni zamisliv naš svakidašnji život. Važno je zaustaviti se na onim iznašaćima koja nisu samo blagoslov za čovjeka nego mogu postati ili se već nazire da pomalo postaju prokletstvo za samog čovjeka. To su u prvome redu pokusi učinjeni na području biologije i medicine.

Nema sumnje, mnogima je spašen život samo zahvaljujući najmodernijim aparatima i lijekovima koji se upotrebljavaju u medicini. Pitanja se pojavljuju onda kad ti pokušaji počnu prelaziti granice koje po općemu ljudskom shvaćanju i po etičkim načelima ne bismo smjeli prekoračiti. Medicina je s pravom trijumfirala kada se god. 1978. u Engleskoj rodilo prvo „dijete iz epruvete“ (test-tube baby), a nekoliko godina kasnije to je uspjelo i našim liječnicima, ali su se također s pravom u vezi s tom činjenicom počela postavljati razna druga, ne samo medicinska pitanja. „Artificijelna ekstrakorporalna inseminacija“ (tj. umjetno izvantjelesno oplodivanje) i kasniji „transfer embrija“ (unošenje zametka u majčino tijelo) — što već pomalo postaje medicinska rutina — nije niti može biti samo pitanje medicinske tehnike. Budući da se tu radi o postanku jednog čovjeka sa svim njegovim pravima i dostojanstvom, ne može biti posljednje mjerilo dopuštenosti takvih zahvata samo uspješno izvršenje takvih pokusa. Tu moraju imati svoju riječ i etičari — filozofi i teolozi — te pravnici. Zato se i javljaju njihovi glasovi.¹⁰ Mogućnosti raznih tehnologija sežu od terapijskih primjena u liječenju nekoga prirodnog nedostatka pa sve do manipulativnog izokretanja onog što zovemo prirodni proces koji je temelj i čovjekove

„Friede“ u *Christlicher Glaube in moderner Gesellschaft*, Herder, Freiburg-Basel-Wien, Bd. 13, S. 79-119.

¹⁰ Usp. W. KLUXEN, „Fortpflanzungstechnologien und Menschenwürde“ u *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie (AZP)*, 11, 1 1986., str. 1-15; C. La FARINA, „In tema di inseminazione artificiale e di fecondazione in vitro. Note di un giufUta“, u *Medicina e morale*, 1986, 1, str. 103-117; F. SEITELBERGER, „Medizin und Personalität“, u *Arzt und Christ*, 32 (1986) 1, str. 21-27.

moralne egzistencije i njegovih socijalnih odnosa. S pravom napominje W. Kluxen da je sad moguće „dijete s petoro roditelja“¹¹ pa je zato itekako nužno moralnim načelima odrediti granice primjeni takvih tehnika. Tu dolazi i pitanje tzv. prekobrojnih embrija, koji su potrebni kao jamstvo za uspjeh pokusa, a koji više nisu samo „tkivo“ nego potencijalni „čovjek“.

Mislim da danas duhove najviše uzbuđuju mogućnosti tehnologije genima, tj. zahvati u odlučujuće faktore života, nosioce nasljednih svojstava živog bića, pa i čovjeka, koja to živo biće određuju u njegovoj individualnosti. Čini se da će biti moguća genetska promjena živih bića, tako da bismo mogli „proizvoditi“ potomstvo po svojoj želji, sa željenim nasljednim svojstvima, isključujući sve nasljedne nedostatke i bolesti. Veliko je pitanje je li time učinjen samo korak prema boljemu, prema „poboljšanju ljudske vrste“, pogotovu kad se tu otvara prostor za manipulacije koje mogu imati nesagledive posljedice. Zamislimo neko dijete kojem bi neki liječnik u laboratoriju još prije njegova začeca odredio nasljedna svojstva, istaknuvši „dobra“, a potisnuvši ona „loša“, i tako ga izdigao od svih drugih ljudi, učinio ga nekim genijalcem koji nigdje na svijetu ne bi imao sebi jednakog. Bi li to dijete, kada odraste, sa zahvalnošću slavilo svojega „tvorca“, onog liječnika? Sve to možemo zamisliti još težim ako bi neki tokovi išli neželjenim smjerom, a više se ne bi dali zaustaviti. Nismo li se time približili točki u kojoj čovjek počinje razarati vlastite temelje, temelje svojeg nastanka i opstanka. I na tehniku bismo zato mogli primijeniti staru poslovicu: ona je dobar sluga, ali zao gospodar.

Nismo li se udaljili od teme mira? Mislim da nismo. Naime, mir najviše ugrožava ono što najviše ugrožava i samog čovjeka. Htjeli smo, međutim, svratiti pažnju na to da mir ne ugrožavaju samo najrazličitiji oružani sukobi nego i nekontrolirana igra s prirodom, koja je, doduše, čovjeku dana da je sebi pokori, ali su i tu povučene granice koje ne može nekažnjeno prijeći.¹² Nije nam ovdje bila svrha davati vrijednosne sudove o znanosti i tehnici, već smo htjeli upozoriti na pogibelji koje i na tim područjima mogu ugroziti čovjeka i njegov mir.

b) Atomska energija i mir

Razumljivo je da danas najveću prijetnju miru gledamo u atomskoj energiji, osobito u atomskom naoružanju. Nije tome davno kad je izraz „atomska doba“ bio sinonim za ono antičko „zlatno doba“ (aurea aetas), da bi se u posljednjih nekoliko godina prilike stubokom promijenile. Najprije su se počeli javljati prosvjedi i oporbe protiv atomskog naoružanja i sve veće mogućnosti atomskog rata, a danas se taj prosvjed okrenuo i protiv same nuklearne energije, koja je nekada i bila zalog dostignuća atomskog doba. Tu moramo tražiti razloge europskih mirovnih pokreta te novih političkih stranaka tzv. zelenih, koji su, doduše, najprije digli svoj glas protiv nepodnošljivog zagađivanja čovjekova okoliša, a posljednje nas je, černobilsko iskustvo poučilo da je upravo atomsko zračenje najveći potencijalni zagađivač i čovjeka i njegova okoliša.

¹¹ W. KLUXEN, nav. čl., str. 2.

¹² Usp. G. MUSCHALEK, „Jenseits der Grenzen des Machbaren“, u *Stimmen der Zeit*, br. 2-1985., str. 95-102.

Nemoguće je u ovom okviru upuštati se u sve probleme koje sa sobom nosi atomska energija: od atomskih centrala za dobivanje električne struje pa do bojnih atomskih raketa. Htjeli bisno nabaciti samo nekoliko misli koje se nameću suvremenim filozofima kada se sučeljuju s tim problemom.

Da ni filozofi danas ne mogu zaobići problem atomske energije stavljajući je u vezu s temom mira, o tome svjedoče njihove publikacije. Spomenimo samo sve više citirano djelo njemačkog fizičara i filozofa Carla Friedricha von Weizsackera *Ugroženi mir* (1981.).¹³ A u najnovijem broju njemačkoga filozofskog časopisa *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie* (1986., br. 1) objavljen je prikaz profesora Reinharta Maurera iz Berlina pod naslovom „Filozofija i mir”.¹⁴ Tu nalazimo pregled četiriju djela koja su se godine 1983. i 1984. pojavila u Njemačkoj (jedno je prijevod s francuskog), a govore o miru, naoružavanju, filozofiji rata, racionalnosti i iracionalnosti mirovnih pokreta i si. Pogledajmo barem nekoliko misli što ih nalazimo u tom prikazu i koje nas mogu potaknuti na daljnje razmišljanje, makar se s njima ne složili.

Francuz André Glucksmann u svojem opsežnom djelu (400 str.) *La force du vertige* (Snaga vrtoglavice) zastupa atomsko naoružanje kao sredstvo zastrašivanja. Postoji, naime, nešto gore od fizičke smrti, a to je tzv. druga smrt. Ako je za prvu smrt primjer masovno uništenje u Hirošimi, onda je simbol druge smrti prije Auschwitz, a sada otočje Gulag i sistemi koji iza toga stoje. Da bi se takav sistem držao u šahu, potrebno je jako sredstvo atomskog zastrašivanja. Zato je Glucksmann protiv zapadnih mirovnih pokreta koji zahtijevaju jednostrano razoružanje i kojima on predbacuje materijalizam čistog samoodržanja bez vida za više vrijednosti. Glucksmann se obara protiv gesla: radije nekako živjeti nego nikako, podsjećajući na onu staru europsku kulturu koja je znala braniti ono što je mnogo vrednije od svakog života.

Glucksmannovu mišljenju od njemačkih je autora najbliži Werner Becker u djelu *Prepirka oko mira*. I on zastupa filozofiju zastrašivanja, ali je želi antropološki zasnovati.

Becker smatra da danas postoje dvije načelne antropološke teorije: teorija stimulacije i teorija perfekcije. Teorija stimulacije gleda čovjeka kao biće koje će ispunjavati društvene i moralne norme samo ako ga na to pokreću neke pobude, kao što su obećanje plaće ili prijetnja kaznom. Teorija perfekcije naprotiv čovjeka smatra bićem koje će iz vlastite unutrašnje pobude vršiti moralne zahtjeve i zapovijedi. Becker smatra da je na temelju općega ljudskog iskustva druga teorija pogrešna, a prva pravilna. Moderni su mirovni pokreti perfekcionistačkom antropologiju i moralnost prenijeli od osobnih na političke odnose i time napravili još veću pogrešku.

Becker tu stoji potpuno na liniji engleskoga pozitivističkog filozofa Thomasa Hobbesa (1588.—1679.), koji je smatrao da se mir ne može uspostaviti apelima na

¹³ C. F. von WEIZSÄCKER, *Der bedrohte Friede*, München-Wien 1981. To djelo od 647 stranica sadrži njegove uglavnom političke govore i članke od 1945. do 1981. godine o različitim temama u vezi s mirom.

¹⁴ *Nav. dj.*, str. 37-56.

ljudski moralni um, već samo uspostavom državne monopolističke sankcijske moći i vlasti. Budući da se državama ne može postaviti neka naddržava kao sudac, one su nužno u tzv. prirodnom stanju među sobom, a to za Hobbesa znači u stanju stvarnog ili mogućeg rata svih protiv svih. Zato bi jedini nadomjesci za iznaddržavnog suca, i time jamac mira, bili strah i prijetnja jačim protuudarom u slučaju napada. Budući da protuudar suvremenim atomskim raketama može potpuno uništiti napadača, te su rakete kao sredstvo zastrašivanja najbolje jamstvo barem izvanjskog mira među velesilama.

Zato Becker i pravi razliku između sadržajnog i formalnog mira. Sadržajni bi mir značio takvo stanje među državama u kojem bi ne samo vladali mir i nenasilje već bi se ljudi u pravome smislu voljeli ili bi se međusobno ophodili u smisli istinske pravde. Formalni bi mir, tome nasuprot, bio u tome da u današnjoj konfrontaciji dviju suprotnih ideologija (istočne i zapadne), od kojih svaka želi usrećiti svijet, te dvaju blokova sile bude pronađen način međusobnog odnosa bez primjene sile i bez otvorenih ratova, makar se takav mir stalno temeljio na prijetnji međusobnog uništenja ili čak uništenja čitavoga čovječanstva. To nije mir među prijateljima i partnerima, nego mir među protivnicima koji ne postaju neprijateljima samo zato što zanju da bi to neprijateljstvo bilo kobno za obje strane.

U tom slijedu misli upravo atomsko naoružanje postaje onom višom instancijom koja svaku današnju velesilu sputava u njezinu suverenitetu da započne atomski rat.

Becker smatra da je ostvarenje sadržajnog mira, za kojim idu zapadni mirovni pokreti, potpuno iluzorno, jer bi to značilo da bijedna od postojećih društvenih ideologija: američki liberalizam ili sovjetski socijalizam, morala nadvladati u cijelome svijetu, pa bi time prestala neprijateljstva i protivnosti. No, upravo je taj sekularizirani ideološki mesijanizam izvor svih protivnosti i neprijateljstava.

Spomenimo još kratko tekst njemačkog filozofa, analitičara jezika Ernsta Tugendhata. U svojem predavanju o *Racionalnosti i iracionalnosti mirovnih pokreta i njihovih protivnika* (Berlin, 1983.) on zauzima sasvim drukčiji stav od Beckera. Svoju analitičku metodu Tugendhat primjenjuje na politička pitanja i njome želi pokazati koliko je dokazivanje mirovnjaka racionalno, a koliko nije.

Za Tugendhata nisu glavni tehnički argumenti za bolje naoružavanje, nego moralna procjena, koja stoji na stajalištu da je „atomski rat najveće zlo budući da on može značiti svršetak vrste i života uopće“. Kao takvo „najveće zlo“ atomski se rat ne može uspoređivati nikakvim drugim negativnim vrijednostima, uključujući i vrijednost slobode. Nuklearni pacifist mora odbacivati atomsko naoružanje i onda kada bi vjerojatnost rata bez atomske prijetnje bila veća, i to iz jednostavnog razloga „što se mogućnost najvećeg zamislivog zla mora bezuvjetno isključiti“. Dapače, vjerojatnost da se atomski rat može izbjeći raste već time ako barem jedna strana uništi svoje atomsko naoružanje. U tom smislu Tugendhat misli da je bolje izbjeći svjetsku Hirošimu, makar pri tome dopustili mogućnost svjetskog Auschwitzta, tj. Glucksmannova Gulaga, jer bi eventualni preživjeli nakon atomskog rata mogli biti toliko oštećeni da bi, „ako bi još bilo plinskih komora, dobrovoljno u repu stajali pred njima“. Time Tugendhat završava svoje predavanje.

Zadržali smo se dosad na problematici atomskog doba i na izgledu mira u njemu pod vidikom mogućnosti nuklearnog rata. To je bila glavna tema promatranja sve

dok nisu počele nesreće s atomskim reaktorima u nuklearnim elektranama, od kojih nam je dosad najjača u ukrajinskom Černobilu još dobro u sjećanju. Velika prijetnja čovječanstvu, a time i miru nisu više samo atomske glave bojovnih raketa, nego i — ponos modernog doba — nuklearne elektrane. Upravo nam te nesreće i katastrofe u nuklearnim elektranama jasno pokazuju da čovjek nije ugrožen učincima svojih dostignuća samo onda kad ona dođu u ruke neodgovornih i zlonamjernih ljudi. Katastrofa može nastati i nakon nenamjernog kvara koji za sobom povlači takvu lančanu reakciju da se ničim više ne da zaustaviti. Zato je opravdano etičko pitanje o tome smije li se opstanak cijelog čovječanstva stavljati na kocku radi lakšeg života.

Zaključak

Pokušali smo u ovom razmišljanju pokazati raznolikost težnje i ostvarenja mira kao neki prilog Godini mira u kojoj se nalazimo. Mir je za čovjeka i čovječanstvo oduvijek bilo željeno stanje koje je u tijeku ljudske povijesti bilo gotovo neostvarivo. Doživljavanje mira bilo je toliko povezano s ratnim sukobima daje njegovo pozitivno određenje postalo gotovo nemoguće. I danas se mir određuje više negativno kao „stanje unutar jednog sistema većih skupina ljudi, posebice nacija, u kojem ne postoji organizirana, kolektivna primjena ili prijetnja nasiljem”.¹⁵

Nema sumnje da je jedan od glavnih preduvjeta za mir sprečavanje rata kao oružanog sukoba među ljudima. Imajući u vidu današnju tehniku i mogućnosti vođenja rata, s pravom se postavlja pitanje je li još uvijek moguće govoriti o tzv. pravednom ratu. „Pravedan” ili, bolje, opravdan bi rat prema teoriji bio rat kao sredstvo obrane neke napadnute države, i to pod točno određenim uvjetima. Poznata je tradicionalna skolastička etička teza da rat nije u svojoj biti nemoralan („bellum non est intrinsece inhonestum”) ako je sredstvo obrane i očuvanja naravnog cilja nekog društva, u prvome redu prava građana.¹⁶ Današnje vođenje rata s tzv. ABC-oružjem (atomskim i biokemijskim naoružanjima) stavlja u pitanje opravdanost govora o opravdanom ili pravednom ratu. Budući da atomski rat nosi sa sobom mogućnost potpunog uništenja i napadača i napadnutog, ne gledajući teške posljedice za one koji bi kojim slučajem ipak i taj rat preživjeli, nameće se zaključak da on ne može biti pogodno sredstvo za obranu bilo kojeg dobra ili vrijednosti jer, potpuno uništavajući čovjeka i njegov svijet-, uništava svako dobro. Mislim zato da se možemo složiti s navedenim mišljenjem E. Tugendhata da je atomski rat krajnje zlo za čovječanstvo koje se ničim ne da opravdati. Možemo postaviti i pitanje je li etički opravdana proizvodnja atomskog i biokemijskog naoružanja, makar i samo kao sredstva zastrašivanja, pa time i na neki način sprečavanja atomskog rata. Vidjeli smo da neki zastupaju tzv. filozofiju zastrašivanja u današnjem svijetu ideološke podijeljenosti i lažnog mesijanizma. U

To je definicija J. Galtunga u članku *Friedensforschung* u istoimenoj knjizi E. Krippendorffa, Köln-Berlin 1968.; str. 531. Ovdje citirano prema *Hist. Wort, der Phil.* Bd. 2., str. 1122; usp. i H. E. TÖDT, nav. čl., str. 84. (vidi bilj. 9.).

¹⁶ Usp. J. MESSNEK, *Ethik. Kompendium der Gesamthetik.* Tyrolia Verlag, Innsbruck 1955., str. 384. I. GONZALES MORAL S.I., *Philosophia moralis,* Santander ⁵ 1960, Thesis 70, br. 1396-1415, str. 660-669.

prilog govori i činjenica daje dosad dala dobre rezultate, pruživši Europi najduže razdoblje mira. Utrka u atomskom naoružavanju već je utoliko neopravdana što guta prevelike svote novca koje onda moraju nedostajati na drugom kraju svijeta da bi ublažile naopisivu bijedu. Doista je paradoksalna misao da bi se mir mogao dugotrajno osnivati na što djelotvornijoj prijetnji što strasnijim ratom. Zato je spravom prošli Sabor osudio i totalni rat kao „zločin protiv samog Boga i čovjeka“ i utрку u naoružavanju kao jednu „od najtežih rana čovječanstva“ (usp. GS br. 80 i 81).

Ne smijemo, međutim, zaboraviti da prijetnja miru nisu samo atomski ratovi. Pokušali smo upozoriti na zlo koje može proizaći iz zlorabe razvijene suvremene znanosti i njezinih tehnologija, i to ne samo na području genetičke biologije, koju smo posebno istaknuli, nego i na mnogim drugim područjima. Zagađeni zrak i voda, tzv. kisele kiše i mnoge druge popratne pojave privrednog napretka često, ako ne redovito, imaju svoj izvor u neodgovornoj utrci za bogatstvom i materijalnim blagostanjem, bez obzira na štete koje to može nanijeti drugome čovjeku. Svi smo već postali nekako ravnodušni prema vijestima o nepravедnoj raspodjeli zemaljskih dobara: dok jedni više ne znaju kako bi trošili svoja bogatstva, na drugom dijelu svijeta tisuće umiru od gladi. Otvrđnuli smo i pred činjenicom da ljudima većeg dijela stanovništva našeg planeta nisu zajamčena najosnovnija ljudska prava, osobito osobna, socijalna i politička sloboda. Mogli bismo nabranje takvih pojava nastaviti unedogled.

Usudili smo se ovo razmišljanje nasloviti „filozofskim“, ne želeći mu time dati neki zvučni naziv, nego smo željeli upozoriti da se i mir mora gledati sveobuhvatnim pogledom na cjelinu čovjekove ovosvjetske stvarnosti, daleko od svake jednostranosti, ideološkog nadmudrivanja i demagoškog naguravanja jeftinih odgovora. I danas bi filozofi morali preuzeti ulogu — koju im je namijenio već Platon — da budu odgajatelji ljudskog društva, posebno onih koji to društvo vode. Filozofima je dužnost da oči uma usmjeruju na prave i više vrijednosti toga svijeta, među kojima prvo mjesto, bez sumnje, zauzima čovjek, a u njemu njegov duh.

Za filozofe kršćanskog usmjerenja jasno je da čovjek svoje usavršenje doživljava u dohvatanju žive transcendentalne stvarnosti koju zovemo Bog, a koji nam se — što znamo po vjeri u njegovu objavu — najviše približio u osobi Isusa Krista, svojega Sina, koji je, prema Pavlovim riječima, „naš mir“ (Ef 2, 14).

EINE PHILOSOPHISCHE BETRACHTUNG ÜBER FRIEDEN

Zusammenfassung

Im Jahr des Friedens versucht der Verfasser, sich einige Gedanken über den Frieden zu machen. Nach einem Überblick über die Friedensauffassungen in der alten hebräischen, griechischen und römischen Kultur, wirft er einige Fragen auf, wie es um den Frieden in dem heutigen technischen Zeitalter bestellt ist. Es zeigt sich, daß der Friede heute von verschiedenen Seiten her bedroht sein kann. Die Entwicklung der Hochtechnologien, vor allem auf dem Gebiet der Biologie, muß nicht unbedingt nur ein Segen für den Menschen sein, sondern ihr Mißbrauch kann den Menschen in seinem Entstehen gefährlich bedrohen. Es scheint jedoch, daß die größte Gefahr für den modernen Menschen und folglich auch für den Frieden von der Atomenergie her kommt, sei es in der Form eines alles vernichtenden Atomkrieges, sei es in der Form nicht genug gesicherten Atomkraftwerke. Es ist wirklich fraglich, ob man heutzutage noch von einem „gerechten Krieg“ sprechen kann. Es werden zum Schluß keine fertigen Antworten gegeben, wohl aber wird der Blick auf die Gesamtheit der menschlichen Werte gerichtet, denn jede Einseitigkeit wird ideologisch und bringt Unsicherheit und stiftet Unfrieden. Insofern kann man diese Überlegung „philosophisch“ nennen.